

ORBÁN LÁSZLÓ

A kibontakozás egyik útja – a ruszin és a magyar nemzeti sajtó szerepe Északkelet-Magyarországon és Ugocsában a 19. századi nemzeti mozgalmakban

Minden nemzeti és nemzetiségi mozgalom sikeressége egyrészt azon is múlik, hogy milyen mértékben tudja megnyerni az általa elérhető tömegeket. Ugyanez vonatkozik a kormányzatra és a különböző politikai irányultságokra is. Ez az alapvetés a dualizmus kori sajtótermékek nagymértékű terjedésével és a társadalom sajtó iránti nyitottságával – a megfelelő feltételek, az írni-olvasni tudás, a lapalapítás, az olvasóközönség igénye, a gazdasági tényezők stb. meglétével – különösen igazgá vált. Ehhez mérten mind a nemzetiségi, mind a vármegyei sajtó igyekszik a legszélesebb körben terjeszteni az általa propagált értékrendszert, eszmét, politikai irányzatot, vagy akár a függetlenségének tényét. Nem véletlen talán, hogy a nemzetiségi elit számos sajtótermék alapítója a korszakban, s ugyanez igaz a kormányzat és a vármegyei magyar elit vagy egyes szakmák képviselőinek lap- és szaklap alapító tevékenységére is.

Rövid áttekintés: sajtóviszonyok Magyarországon 1867–1914 között

1867 augusztusától új korszak kezdődött a sajtó számára Magyarországon, hiszen a dualizmus intézménye ezt a területet is gyökeresen átalakította, összességében pozitív irányban, hiszen a neoabszolutizmus korlátozásai megszűntek, s újra az 1848. évi sajtótörvény lépett életbe, kisebb változtatásokkal. Ilyen volt pl. a sajtóvétségek megítélése, amely innentől kezdve kerületi táblákon zajlott. Mindezekon kívül jelentős mértékben szabályozták a politikai indíttatású sajtópereket és vádindítást is, ami a sajtószabadságot erősítette.¹

¹ László 2013: 50.

Már a kiegyezés utáni első években megmutatkozott a sajtó és a politika szoros kapcsolata, még akkor is, ha a liberális kormányzás nem minden esetben használta az újságokat eszközként. A magyar sajtóélet egyik jellegzetessége volt, hogy évekig hiányzott belőle a kormánypárti sajtó, amely csak Tisza István miniszterelnöksége idején változik meg igazán. Az ok az volt, hogy a kormányzatok biztos többségük tudatában nem tekintették partnerüknek a sajtót, vagy nem akartak beleszólni a működésébe.² A teljes felsorolás igénye nélkül a politikainak tekintett újságok közé tartoztak olyan országos jelentőségű lapok, mint a Pesti Napló, amely a Deák-párttal ápolt szoros kapcsolatot, vagy az ellenzéki lapok közül az Egyetértés és a Magyarország, melyek ugyan a pártok által támogatottak voltak, de mégsem nevezhetőek pártlapnak. Nagyban különbözött tőlük a szociáldemokrata munkásmozgalom lapja, a Népszava, amely szorosabb kötődéssel rendelkezett az általa támogatott politikai irányzathoz. A politizáló lapok egyik érdekes színfoltja volt a politikai élclap, amely a humor és a gúny eszközeivel próbálta befolyásolni a közvéleményt (pl.: Borsszem Jankó, Üstökös, Ludas Matyi stb.)³

1870-től kezdve megszüntetik a hírlapi bélyeget, a hirdetéseket viszont továbbra is bélyegadó terhelte. A hírlapok árusítása – az előfizetések és a nyomdák mellett – az utcán is engedélyezett volt, amennyiben a helyi rendőrség azt előzetesen jóváhagyta. Változás csak Kossuth Lajos Cassandra-levelének megjelenése után történt, amikor az országban általános kormányellenes hangulat miatt újra betiltották az utcán való hírlapárusítást. Az újbóli engedélyezésre 1878-ban – a Balkánon zajló orosz–török háború alkalmával – került sor. Innentől a terület folyamatos kormányzati szabályozásra számíthatott, míg 1906-ban, a vármegyei ellenállás miatt, egy belügyminiszteri rendelet által ismét tilossá válik a hírlapok utcán való terjesztése.⁴

Az 1870-es évek végén jelentek meg az olyan olcsó, nagy példányszámú, üzleti érdekeket előtérbe helyező és politikailag elkötelezetlen újságok, mint a Pesti Hírlap. Ugyanígy a századfordulóhoz közeledve a bulvársajtó is virágzásnak indult, s napvilágot látott pl. a Friss Újság, a Kis Újság és Az Est is. Az analfabetizmus csökkenése, a gazdasági fejlődés, az oktatási rendszer erőfeszítései az 1870-es évektől elhozták a liberális sajtó aranykorát. Rendkívül népszerűek voltak a családi, képes lapok, mint a Vasárnapi Újság, a Tolnai Világlapja vagy az Új Idők, melyek hirdetéseit nem ritkán más újságokban is szerepeltek.⁵

Az 1880–90-es években jelentősen megnőtt a nyomdák száma, ami felgyorsította és megélénkítette a lapkiadást is. A lapok minősége és illusztráltsága is javult azután, hogy Magyarországon alkalmazni kezdték a nemzetközi szerzői alapelveket, így sokkal több lett a saját illusztráció és kép a hazai lapokban.⁶

Az újság monopol helyzete az információáramlásban és a közvélemény alakításában megkérdőjelezhetetlenné vált. A kiegyezés idején Magyarországon 200, 1913-ra

² Kócsay–Buzinkay–Murányi 2001: 179.

³ Dobszay 2005: 479.

⁴ Téger 1930: 328.

⁵ Dobszay 2005: 479–480.

⁶ László 2013: 51.

pedig már több mint 2000 újság és folyóirat jelent meg, 75%-ban magyar nyelven (megjegyzendő, hogy a legnagyobb példányszámú lapok még mindig német nyelvűek voltak).⁷

A hírek beszerzését különböző hírszolgáltatók biztosították, kategorizálva a külföldi, belföldi, személyes hírek és rendeletek, parlamenti és rendőrségi hírek témaköreiben. Ilyen hírszolgáltató volt a K. K. Correspondenz Bureau, a Budapester Correspondenze, a Budapesti Közlöny, az Országgyűlési Értesítő, a Magyar Híradó és a Gyors Futár. A vidéki és megyei hírek általában önkéntes levelek formájában jutottak el a nagyobb lapokhoz, amik legtöbbször a tudósítókat is helyettesítették. Mindezen hírszolgáltatók egységesítése elkerülhetetlen volt, így 1880-ban a Minisztertanács felállította a Magyar Távirati Irodát (MTI),⁸ ami először javarészt függetlenül működött az államtól, és csak 1918-ban lett teljesen államosítva. Az MTI-t a Magyar Szent Korona Országainak területén a sajtó hírekkel való ellátásának kizárólagos jogával ruházták fel.⁹

A sajtó hírközlő, politikai és közvélemény-formáló szerepe mellett jelentős gazdasági súllyal is bírt, amit leginkább a hirdetések és azok díjai jelentettek, s tették nyereségessé a sajtótermékeket, ill. szabadították fel bizonyos politikai függőségektől is azokat.

Sajtóviszonyok Ugocsában

A magyarországi sajtó kezdettől fogva a fővárosban koncentrálódott. A dualizmus időszakában ugyan számos vidéki és vármegyei lapot alapítanak, ezek azonban – kevés kivételtől, amelyek szintén nagyvárosokhoz kötődnek, eltekintve – nem éltek meg hosszú időt, vagy az előfizetők száma maradt viszonylag alacsony, általában 500 és 1000 között mozgott.¹⁰

A vidéki sajtó kormányzati – némely esetben vármegyei vagy ellenzéki pártok általi – támogatása számottevő volt, s hozzájárult a kis példányszámú lapok fennmaradásához is. A nemzetiségi lapoknál a kormányzat szívesen alkalmazta az ún. szubvenciót és az ingyen példányok küldését, ill. a vidéki és nemzetiségi lapoknál 1869-től a kaució állami átvállalása is általánossá vált.¹¹

Ugocsa sajtótérképe viszonylag gyérnek tekinthető, mégis érdemes egy összefoglalást készíteni a vármegyében a vizsgált időszakban megjelent lapokból:

⁷ Dobszay 2005: 478.

⁸ Maszák Hugó és Egyeszy Géza parlamenti gyorsírók 1880. november 23-án kérték Tisza Kálmán miniszterelnököt, egy intézmény létrehozására, amely valós hírekkel és távirati úton látja el az újságokat.

⁹ <https://cultura.hu/aktualis/a-magyar-tavirati-iroda-tortenete/> és László 2013: 52.

¹⁰ Dobszay 2005: 480.

¹¹ Buzinkay 1998: 125–126.

S/sz	A sajtótermék típusa	A sajtótermék neve	A megjelenés időtartama	A megjelenés helye
1	Vegyes tartalmú lapok	Ugocsa	1885. július 5. – 1919. március 23.	Nagyszöllős
2		Tiszaújlak és vidéke	1890 augusztusa – ?	Tiszaújlak
3		Nagyszöllősi Hírlap	1907. január 10. – 1914. július 30.	Nagyszöllős
4		Halmi	1907. november 28. – 1908. november 28.	Halmi
5		Ugocsa vármegye	1910. március 22. – 1912. április 3.	Nagyszöllős
6		Ugocsamegye	1912. április 16. – 1914. július 29.	Nagyszöllős
7	Politikai lapok	Ugocsai Munkás	1919. ? – 1919. április 15.	Nagyszöllős
8	Szaklapok és szakfolyóiratok	Ugocsa Vármegye Hivatalos Lapja	1903. ? - 1944. június 23. (szünetel: 1919. április 16. – 1941. március 13. között)	Nagyszöllős
9		Ugocsai Tanügy	1898. január 22. – 1898. szeptember 25.	Nagyszöllős
10		Bíróági Végrehajtók Közlönye	1897. június 1. – 1903. decembere	Nagyszöllős
11		Magyar Kertész	1890. ? – 1894. ?	Nagyszöllős
12		Magyar Posta	1881. január 5.	Tiszaújlak

1. ábra Az ugocsai sajtótermékek a dualizmus időszakában. Saját szerkesztés.

Forrás: László 2013.

A táblázatból több érdekes információ is nyerhető, mint például, hogy az ugocsai periodikumok átlagos fennállási élettartama 6,3 év, ami viszonylag kevés, s azt mutatja, hogy stabil szerkezetű sajtó nem tudott létrejönni a dualizmus korszakában. Annál is inkább igaz ez, ha nem számítjuk a két leghosszabb, 34 éves fennállással rendelkező Ugocsa c. megyei lapot és a 16 évig működő Ugocsa Vármegye Hivatalos Lapja c. kiadványt, akkor azt kapjuk, hogy az átlagos ugocsai sajtótermék mindössze 2,3 évig állt fenn.¹²

Az Ugocsa vármegyei sajtó megjelenése az 1881. évi postai szaklap nyitásával kezdődik, ám mégsem ez a legjelentősebb a vármegyében, hanem az Ugocsa megjelenése, ami ugyan megkésettnek számít a térségbeli vármegyék hasonló lapjaihoz viszonyítva, mégis 34 éves fennállásával a leghosszabban létező megyei lap, ami egyben a legjelentősebb közéleti sajtótermék is volt. Komoly összefogás és anyagi áldozatok révén indították útjára a lapot, melynek alapítója és szerkesztője is Lator Géza, megyei főjegyző volt.¹³ A kiadás és nyomtatás megoldására külön nyomdát alapítottak Nagyszöllősön. Ugyan az Ugocsa magát pártérdekektől és politikától függetlennek tartotta, azonban tartalmilag a kormánypártiság jellemezte. A cikkek közigazgatási, közgazdasági és társadalmi, valamint közoktatási kérdésekkel foglalkoztak, s csak kisebb részben a nemzetiségi mutatókkal. Az első oldal mindig a vezércikkkel kezdődött, amely a megye közönségének érdeklődésére számíthatott.¹⁴

¹² Csak a dualizmus korába illeszkedő működést számolva.

¹³ Ugocsa 1885. június 28. 1.

¹⁴ László 2013: 109.

A Tiszaújlak és vidéke (1890) egy félresiklott kísérlet része, ami feltételezhetően nem is a vármegyéhez, hanem a Békéscsabán indult Irodalmi Társulat kiadóhoz és a budapesti Wimmer Márton nyomdához köthető. Mindössze néhány számot élt meg.¹⁵

A Halmiról (1907–1908) csak a megjelenésének évei ismertek, a Nagyszőlősi Hírlapról (1907–1914) pedig azt tudjuk, hogy szerkesztője és tulajdonosa Dr. Johannes Viktor volt. Tartalmában pedig társadalmi-politikai és gazdasági hetilapként határozta meg magát, de találkozhatunk történelmi cikkekkel és aktualitásokkal is.¹⁶

Az Ugocsa vármegye (1910–1912) tartalma és irányultsága teljesen ismeretlen, viszont következtetni lehet arra, hogy az 1912–1914 között fennálló Ugocsamegye elődje volt. Az Ugocsamegye pedig társadalmi és közgazdasági alcímet viselt, így tartalmilag valószínűleg ezeket a területeket célozta meg.¹⁷

Az Ugocsai Munkás a tanácskormányhoz köthető, s annak bukásával a kiadása is megszűnik.

Az Ugocsa Vármegye Hivatalos Lapja 1903-ban indult. Ezek a lapszámok azonban hiányoznak, s a lap indulására csak az egyik 1908. évi lapszámból lehet következtetni, ill. az Ugocsa egyik cikkéből,¹⁸ amely arról értekezik, hogy a vármegyei hetilapból kiváló hivatalos lap nem veszélyezteti annak működését. A kiválás az 1901. évi XX. törvénycikknek köszönhető. A vármegyei hivatalos lapokat ezután számonként elküldték a városoknak, nagy- és kisközségeknek, a községi jegyzői és a körjegyzői hivataloknak is.¹⁹

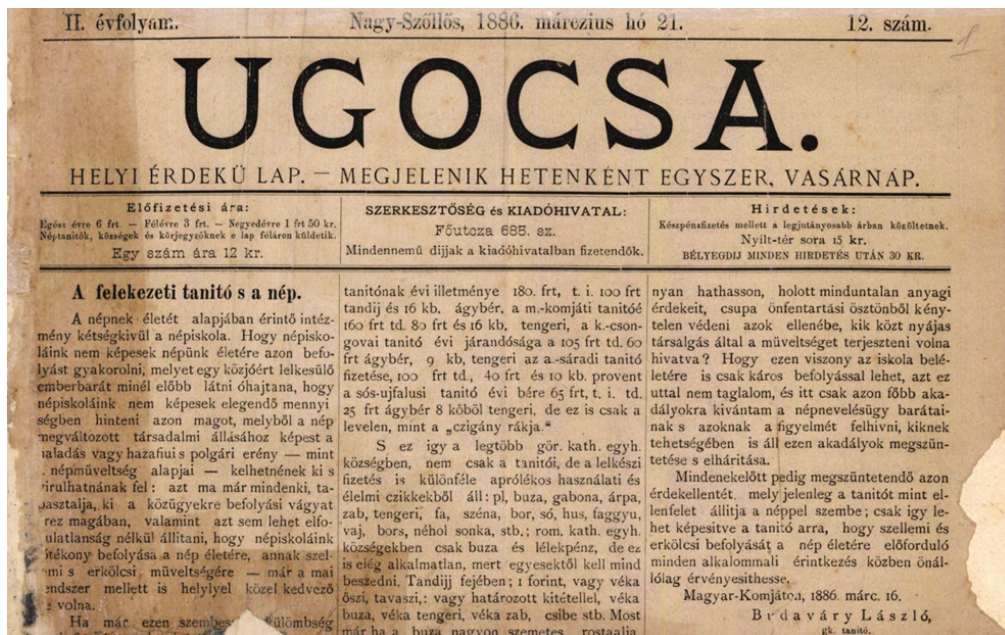
¹⁵ Uo. 114–115.

¹⁶ <https://karpatnews.in.ua/news/30866-pro-shcho-pysaly-nagysz-337-ll-337-si-h-237-rlap-visti-sevliusha-100-rokiv-tomu.htm> és László 2013: 123.

¹⁷ László 2013: 132.

¹⁸ Ugocsa 1903. július 5. 3.

¹⁹ László 2013: 124.

1. kép Az Ugocsa egyik 1886-os címlapja

Az Ugocsai Tanügy (1898) mindössze alig egy éves fennállása alatt a megyei néptanító egyesület közlönyeként működött, és szakcikkekkel segítette a megyei tanítók munkáját, valamint folyamatosan közölve összefoglalta a népoktatás állapotát is.²⁰ Fontosságát mutatja, hogy a vármegye a szaklap beindításához 200 korona segélyt adott.²¹ Hirtelen megszűnésének okáról nincsenek információink.

1889–1890 között Békéscsabán, majd 1890–1897 között Komáromban, ill. 1897–1903 között Nagyszőlősön adták ki a Bírósági Végrehajtók Közlönyét is, amelynek szerkesztője az ugyancsak nagyszőlősi Somlyói V. Ignác²² királyi járásbírósi végrehajtó volt, aki 1900-ban a lap tulajdonjogát is megszerezte.²³

A Magyar Kertész (1890–1894) c. mezőgazdasági szaklap talán mindössze a véletlennek köszönhetően azt, hogy országos terjesztése és jelentősége ellenére Nagyszőlős lett a kiadásának helye, hiszen alapítója az a Bornemissza Zoltán, aki tartalékos hadnagyként és gyümölcsészeti vándortanárként került a vármegyébe és Északkelet-Magyarországra, ahol Ugocsa mellett Ungban és Beregben is szolgálatot végzett.²⁴

²⁰ Uo. 118.

²¹ Ugocsa 1903. július 5. 3.

²² Járásbírósi végrehajtó, akinek a nevéhez több szakmai útmutató és szakkönyv is fűződik, mint pl. a Gaár Vilmossal közösen megírt Útmutató a bírósági végrehajtók számára c. munka.

²³ László 2013: 119.

²⁴ Uo. 119.

Érdekes módon a postai szaklapok zsengei is Északkelet-Magyarországhoz, azon belül pedig Bereg és Ugocsa vármegyékhez kötődnek. Mindkét helyen Paulay J. Zsigmond²⁵ alapít lapot, előbb a beregi Batyuban, majd az ugoccai Tiszaújlakon 1881-ben Magyar Posta címmel, ami a vármegye első sajtóorgánuma is egyben. A lap a magyarországi postamestereknek szólt és az ő érdekeiket képviselte, kellő támogatás hiányában azonban fél év után, főként anyagi gondok miatt, megszűnt.²⁶

Feltűnő mutató Ugocsában, hogy a lapkiadás és a sajtótermékek megjelenítése teljes egészében magyar dominanciájú annak ellenére, hogy a megye legnépesebb nemzetisége, a ruszin az 1910-es népszámlálás szerint 37%-nyi részarányt tett ki. Mindeközben a 47%-nyi részarányal rendelkező magyar lakosság 12 sajtótermék megjelenítésében játszott döntő szerepet.

A ruszin lapok és újságírás tehát teljes egészében hiányoztak Ugocsából és döntően más ruszinok lakta térségekhez kötődtek, jellemzően Ungvárhoz. Erre találunk utalást az Ugocsa c. lapban, amikor egy tanfelügyelői látogatás történetét olvassuk az ugoccai Ölyvösön, ami szinte teljes egészében ruszin lakossággal rendelkezett. A település iskolájának tanítóját hanyagsággal vádolják, utalva arra, hogy a Lisztok²⁷ c. ruszin lapban folytatott újságírói tevékenysége miatt hanyagolja el a tanítói állását.²⁸

A nyomdaipar Északkelet-Magyarországon és Ugocsában

A magyarországi nemzetiségek mozgalmában a saját, nemzeti nyelvű sajtó központi szerephez jutott, akár az egységes irodalmi nyelv megteremtésének céljait tekintjük, akár a politikai és társadalmi támogatás megszerzését. A ruszinok ilyen tekintetben is hátrányban voltak pl. a román vagy a szlovák mozgalommal szemben, hiszen a ruszin nemzeti sajtó megalakítására 1848-ig még kísérletet sem látunk. Ennek okai szerzteágazóak, de leginkább az analfabetizmus mértékére, a komolyabb politikai súllyal bíró társadalmi rétegek hiányára és a szűkös anyagi forrásokra vezethető vissza.²⁹

A sajtótermékek megjelenítéséhez elengedhetetlen a nyomdaipar jelenléte a térségben, ami azonban csak 1844-ben jelenik meg Ungváron, mint a kassai Ellinger család egyik műhelye, ez azonban még csak latin betűs nyomtatást tesz lehetővé. Majd

²⁵ Paulay J. Zsigmond (sz: 1848) tiszaújlaki postamester, aki részese volt a magyar-, horvát- és szlavónországi postamester egyesület megalakításának, melynek titkára is volt. Az egyesület bízta meg egy postamesteri szaklap kiadásával.

²⁶ László 2013: 101.

²⁷ Nagyoroszi nyelven megjelenő vallásos-irodalmi lap, amely ruszin érdekeltségű volt. Szerkesztője Fenczik Jenő, görög katolikus lelkész, szentszéki tanácsos.

²⁸ Ugocsa 1886. július 25. 3.

²⁹ Molnár 2013: 65.

1846-tól Beregszászban is működik egy kezdetleges felszereltségű nyomda, ami szintén latin írásmódú, s lapkiadásra nem is alkalmas.³⁰

Cirill betűs és ruszin nemzeti érdekeltségű nyomda hiányában viszont nehéz lett volna előrelépni, amivel tisztában volt a ruszin kulturális elit is, így Duhnovics Sándor 1848 októberében megpróbálkozik annak felállításával, ami azonban a hadi események árnyékában először halasztásra került, majd ezután a görög katolikus főpapi gyűlés elindít egy nyomdavasárlási próbálkozást Ungváron, ami viszont – valószínűleg a túlságosan magas ár miatt – sikertelen maradt. 1849-ben egy ismételt próbálkozással találkozunk, amikor a káptalani gyűlés Gaganecz József, akkori eperjesi püspök javaslatára és galíciai mintára megbízta Paulovics Lázár szemináriumi hittanárt, hogy készítse javaslatot az „Orosz Néplap” létrehozására. Paulovics a tervezetet még az évben elkészítette és felvázolta a leendő újság körvonalait, amely cirill betűkkel és ruszin nyelven kell, hogy íródjon. Tartalmilag leginkább a görög katolikus egyház ügyeivel, de a társadalmi-gazdasági élet fontosabb területeivel is foglalkozott volna. Az újságot hetilapként vizionálta, főszerkesztőjévé pedig Csopey Antalt javasolta, a szerkesztők és cikkírók közösségét pedig a görög katolikus gyülekezetek papjai közül remélte.³¹

A századfordulóra már nem a nyomdák hiánya okozza a legfőbb nehézséget, hiszen azok száma jelentősen megnő Északkelet-Magyarország városaiban, s így ekkor már több mint tízet tartanak számon. Ugocsában Nagyszöllös lett a nyomdaipar központja, ahol 1900-ban még csak egy, de 1910-ben már három nyomda is működött, ezek azonban ruszin lapok kiadásával nem foglalkoztak.³² Mindezek mellett Nagyszöllösön az 1890–1914 közötti időszakban összesen kilenc nyomda működött, rendszerint mindössze néhány éves fennállásokkal. Kivétel talán az Ugocsai Központi Nyomda, amely 1901-től 1944-ig létezett.³³ Ugocsában a dualista államrendszer fennállása alatt a legtöbb folyóirat megjelenési helye Nagyszöllös volt. Rajta kívül csak Tiszaújlak és Halmi szerepelt megjelenési helyként, előbbi esetében országos jelentőségű, míg utóbbi helyi érdekeltségű lapként.³⁴

Az első cirill betűket is használni tudó nyomda Ungváron alakul 1864-ben, ami a már addig is működő Jäger Károly-féle nyomda bővítése volt, korábban Pesten, Bécsben vagy Galícia valamelyik városában kellett megjelentetni a ruszin irodalmi- vagy sajtótermékeket.³⁵

³⁰ László 2013: 30.

³¹ Molnár 2013: 65–67.

³² László 2013: 30–31.

³³ Kis 2017: 68.

³⁴ László 2013: 66.

³⁵ Kis 2017: 62.

A megvalósítás szakasza: a ruszin nyelvű és érdekeltségű lapok megjelenése Északkelet-Magyarországon

A ruszin nyelvű újságok között fontos szerepet töltött be a pedagógiai és népművelési célzattal, 1867-től kiadott Ucsitel (Tanító). Szerkesztője és kiadója Répay András.³⁶ A főként néptanítókat megszólító lap azonban nem vált a ruszin tanítók elfogadott és használt pedagógiai szaklapjává.³⁷

Ugyancsak 1867-hez kapcsolódik a Szvit (Világ) és a Szvjat (Világ) c. folyóiratok megjelenése is. Előbbi Ihnátkó György,³⁸ az utóbbi pedig Kimák Viktor³⁹ és a Szent Bazil Társulat⁴⁰ gondozásában. Mindkettő legfőbb problémája a megjelenés nyelvével volt kapcsolatos, amely abban merült ki, hogy az általuk alkalmazott nagyorosz nyelv érthetlenné tette őket a célközönségük számára. Tagjainak többsége ruszofil volt, néhány kivétellel, akik mérsékeltbb politikai felfogással bírtak, úgymint Mitrák Sándor és Julij Sztavrovszkij-Popradov. A nagyorosz nyelvű sajtótermékek többségét a köznép elutasította, vagy egyszerűen nem vette meg. A sajtó mellett az iskolákat is elérő nyelvi helyzetre a kormányzat is felfigyelt, és 1881-ben elrendelte a ruszin nyelvű tankönyvek és magyar–ruszin szótár elkészítését. Erre az időszakra tehető a részleteiben magyarbarát, de lényegében ruszinofil irányzat fellendülése is, melynek első képviselői közé tartozik Zsatkovics György és Szilvay János.

A Kimák által szerkesztett Szvjat megszűnése 1871-ben történt, melyet a Szent Bazil Társulat a Navij Szvjat (Új Világ) megalapításával próbált pótolni. Szerkesztője Gebé Viktor⁴¹ lett, aki már a megjelenő cikkekben a népi ruszin nyelvet preferálta, azonban annak sokfélesége és nyelvjárásainak színessége ezt szinte lehetlenné tette, így a Navij Szvjat is megszűnik 1872-ben, annak ellenére, hogy a Szvjettel együtt sikerült a korszak ruszin gondolkodóinak a színe-javát írásra bírniuk.⁴²

A Szvjat kudarca után, annak korábbi szerkesztője, Kimák Viktor 1871-ben újabb nagyorosz nyelvű lapot indít Sova (Bagoly) címmel, amely leginkább satirikus jellegű

³⁶ Répay András: 1881-ben az Ung megyei Néptanító Egylet elnöke és az Ungvári Királyi Görög Szerződésű Katolikus Tanító-képző intézet tanára. Néptanítók Lapja 1881. 263., Néptanítók Lapja 1894. 184.

³⁷ Böör 1943: 35.

³⁸ Ihnátkó György: görög katolikus vallású gimnáziumi tanár Ungváron, Budán, Lőcsén, majd Losoncon. Foglalkozik a szláv nyelvekkel és azok kapcsolatrendszerével, rendszeresen ír az Országos Tanáregylet Közlönyébe. Színyei 1897: 23.

³⁹ Kimák Viktor szerepe a Szent Bazil Társulat munkájában megkérdőjelezhetetlen, mégis inkább a Sova (Bagoly) c. élcslap révén vált ismertté a neve. Emellett az Ungvári Királyi Főgimnázium igazgatója. Kivándorlása után moszkvai tanár, majd az odesszai gimnázium igazgatója. Budapesti Hírlap 1883. november 7. 4.

⁴⁰ A ruszin görög katolikus papi és értelmiségi elit által 1964-ben alapított kulturális-népművelő társaság, amely a legjelentősebb hatással bírt a ruszin nemzeti mozgalomra. Első elnöke Dobrjanszkij Adolf volt.

⁴¹ Gebé Viktor: kanonok, papi árvaleányintézeti igazgató, helyettes püspök. Magyarország Tiszti Czim- és Névtára. KSH. 1896: 481.

⁴² Böör 1943: 29–31.

volt, s fő céljának Pankovics István, munkácsi görög katolikus püspök kritizálását tűzte ki, amiért a Szent Bazil Társulat vezetőségéből kiszorította a ruszofileket, és túlzottan magyarbarát magatartást tanúsított.⁴³ 1873-tól 1886-ig működött a Kárpát nevezetű lap, amelyet Homicskó Miklós⁴⁴ alapított és szerkesztett egyházi szláv és nagyorosz nyelven. A nyelvezet ellenére a Kárpátot magyarbarát lapnak tartották, amely sok hasonlóságot mutatott, és együttműködést tanúsított az Ung c. kormányzati magyar nyelvű vármegyei lappal. Ennek ellenére mégsem lehet feltétlen magyarbarátsággal vádolni, hiszen a – magyar kormány által szorgalmazott – latin betűs írás és naptáregyesítési törekvések idején kiáll a cirill betű és a görög katolikus naptári hagyományok mellett. A magyar orientációt erősíti viszont, hogy a lap 1877-től magyar nyelvű cikkeket is közlétesz, amelyek az 1880-as évekre többségbe kerülnek a folyóiratban. A ruszin értelmiség nagy részének nem tetszett a Kárpát magyarbarátsága, így a lap munkatársainak nagy része távozott, ami azonban nem eredményezte a megszűnését, sőt komoly arculatváltozást sem. A Kárpát Homicskó Miklós 1886-os halálával szűnt meg.⁴⁵

1885-ben indult a Lisztok (Levél), amelyet Fenczik Jenő⁴⁶ szerkesztett, s amely erősen vallásos-irodalmi és hitéleti jelleggel bírt. Kiadását haláláig, 1903-ig végzi. Nyelvezete nagyorosz, a köznép számára érthetetlen volt, amivel Fenczik tisztában volt, így minden számhoz egy mellékletet csatolt Dodatok z Lisztku (Melléklet a Levélhez) címmel, amely hitéleti és mindennapi életvitelhez kapcsolódó tartalmakkal bírt.⁴⁷

Minden sajtóterméket nem tartunk szükségesnek itt tárgyalni, de egy összefoglaló táblázat jól bemutatja, hogy a ruszin nyelvű és ruszin érdekeltségű újságírás hamar társadalmi igényrel és a politikai színezet szükségességével találja magát szemben.

S/sz	A lap neve	Típusa	Nyelve	Szerkesztője	Fennállása	Kiadásának helye	Politikai irányultsága
1	Ucsitel (Tanító)	Pedagógiai és népművelő	ruszin	Répay András	1867-?	Ungvár	-
2	Szvit (Világ)	Irodalmi és társadalmi	orosz	Ihnatkó György, Szabó Cyrill	1867-1870	Ungvár	-
3	Szvjet (Világ)	Vegyes (vallás, történelem, néprajz, gazdaság)	orosz	Kimák Viktor	1867-1871	?	ruszofil
4	Navij Szvjet (Új Világ)	Vegyes (vallás, történelem, néprajz, gazdaság)	ruszin	Gebé Viktor	1871-1872	Ungvár	ruszinofil
5	Sova (Bagoly)	Élclap	orosz	Kimák Viktor	1871	Ungvár	ruszofil
6	Kárpát	Vegyes (vallás, történelem, néprajz, gazdaság)	egyházi szláv és orosz	Homicskó Miklós	1873-1886	Ungvár	magyarón/ ruszinofil

⁴³ Mayer 1977: 23.

⁴⁴ Homicskó Miklós görög katolikus áldozópap, kanonok és hittanár.

⁴⁵ László 2013: 145–146.

⁴⁶ Fenczik Jenő irodalmi tevékenységével tűnt ki, melyet Galíciában is jól ismertek. Ezen kívül görög katolikus lelkész, író. A teológiát Bécsben végzi. A Szent Bazil Társulatban vezető szerepet tölt be. Ruszofil beállítottságú, szemben áll a magyar liturgikus nyelv bevezetésével.

⁴⁷ Orosz 1997: 67.

7	Lisztok (Levél)	Vallásos, irodalmi	orosz	Fenczik Jenő	1885–1903	Ungvár	ruszofil
8	Nauka (Tudomány)	Vallásos, társadalmi és népművelő	ruszin	Julij Csucska, Vaszilij Hadzsega	1897–1920	Ungvár	ruszofil/ ruszinofil
9	Kelet	Vegyes (vallás, történelem, néprajz, gazdaság)	magyar	Drohobeczky Gyula	1888–?	Ungvár	magyarón/ ruszofil
10	Ungvár	Vegyes (vallás, történelem, néprajz, gazdaság)	magyar	Jovanovits János	1880–1881	Ungvár	magyarón
11	Ungvári Közlöny	Vegyes (vallás, történelem, néprajz, gazdaság)	magyar	Jovanovits János	1881–?	Ungvár	magyarón
12	Görög Katolikus Szemle	Vallásos, politikai, kulturális	magyar	Kaminszky Viktor	1899–1918	Ungvár	ruszinofil

2. ábra A ruszin nyelvű és ruszin érdekeltségű sajtótermékek összefoglaló táblázata 1867–1914 között

Az 1871-es vezetőváltás utáni korszakban a társulat két nagyobb frakcióból tevődött össze: a ruszofil tevékenységet elutasítók és a népiesek. Ezután a nagyorosz helyett a népnyelven való publikálás kapta a nagyobb hangsúlyt. Tevékenységükről főként a Kárpát című lapban számoltak be.⁴⁸ Emellett – noha már létezik a korszakban kidolgozott ruszin grammatika és bizonyos fokú nyelvészet is – az orosz grammatikára és nyelvkönyvek kiadására teszik a hangsúlyt, ami viszont nagyon idegen volt azok számára, akiknek célozták. A társulat működése kétségtávol hat a közvéleményre, és a ruszin társadalom bizonyos köreire is, hiszen ekkor alakul Ungváron az ún. „orosz kaszinó” is, ami akár a ruszin társadalmi-politikai viták színhelyévé válhatott volna, ha Pankovics István munkácsi püspök (1866–1874) be nem szünteti a tevékenységét. 1871 után a társulat tevékenységében egy viszonylag hosszú, tétlen időszak következett, majd 1881-ben elnökévé választották Rakovszky Ivánt, aki új lendülettel fogott neki a régi tervek megvalósításának. Ebben az időszakban a papságon kívül más társadalmi rétegekre nem igazán volt befolyással a szervezet, az egyetlen kivétel volt némileg a tanítók közössége, akiknek egy minimális része egyetértett a pánszláv és a nagyorosz eszmékkal, a nagyobb része viszont inkább a mindennapi megélhetéssel volt elfoglalva. Az oroszországi kapcsolatokon kívül a Szent Bazil Társulat és tagjai kapcsolatot tartottak a lembergi Szlovo (Szó) újság szerkesztőségével, amely beszámolt a szervezet helyzetéről a galíciai olvasóközönségnek.⁴⁹

1895 augusztusában újjáalakították az egyszer már létrehozott, de később a megszűnés határára sodródó Szent Bazil Társulatot, amely innentől 1902-ig működött, majd a kibékíthetetlen belső ellentétek és viták miatt feloszlott. A társulat ismételt célja a munkácsi és az eperjesi görög katolikus egyházmegyékben élők művelődésének előmozdítása volt. Főként a ruszin értelmiséget tömörítette magában. Megtalálhatóak

⁴⁸ Mayer 1977: 24–25.

⁴⁹ Politikai Újdonságok 1882. március 8. 137–138.

benne a különböző ruszin politikai gondolatok, innentől kezdve ismét elsősorban a ruszinoofil és a ruszofil irányzat. Későbbi felbomlásának is pont ez a sokoldalúsága volt az oka. A Szent Bazil Társulat a kormány magyarosító politikájával szemben jó szövetségesre talált a Katolikus Néppártban, amely a ruszin értelmiségi és egyházi körök számára hatásos nemzetiségi programmal állt elő.⁵⁰ A társulat és a görög katolikus egyház egyfajta szimbiózisban élt, hiszen irányítója a görög katolikus egyház volt, melyet az alapszabály 1., 2., és 4. paragrafusában is rögzítettek.⁵¹ Mindez úgy is megtörténhetett, hogy 1896 decemberében a eperjesi püspök, Vályi János, és a munkácsi egyházmegyei püspök, Firczák Gyula is negatív vélemény fogalmazott meg a szervezetről.⁵²

A Szent Bazil Társulat és Ugocsa: Szabó Eumén és tevékenysége

A Szent Bazil Társulat több lapot és újságot is indít, melyek közül egy a 800 példányban megjelenő Nauka volt, aminek a szerkesztőbizottságában ült a társulat egyik általunk ismert ugocsai tagja, Szabó Eumén, aki egyben a lap szellemi irányítója, és idővel vezetője lett.⁵³

2. kép A Nauka egyik 1908-as címlapja

⁵⁰ Mayer 1977: 68.

⁵¹ Botlik 1997: 87.

⁵² Budapesti Hírlap 1896. december 27. 4.

⁵³ Mayer 1977: 74–75.

Szabó Eumén (Евменій Сабовъ) (1859–1934) ruszin irodalomtörténet-író és kritikus, görög katolikus lelkész. 1859-ben született, egyes források szerint Verbjázson,⁵⁴ míg más források szerint Nagyszöllősen. Családja papi család volt, értelmiségi körökben mozgott, keresztapja Dulishkovics János, történész volt. Az ungvári görög katolikus teológiai szemináriumot végezte. 1886-ban szentelik pappá, miután meg is kezdte lelkészi pályáját Ardanov⁵⁵ településen. 1898-ban költözik Nagyszöllőse. A nagyszöllősi görög katolikus közösség élén, lelkészként az 1899-es összeírásban már őt találjuk,⁵⁶ majd később nagyszöllősi főesperes-lelkész.⁵⁷ Ezután Szabó több orosz nyelvészeti munka megalkotója is, mint a ruszofil irányzat egyik alapembere. Hozzá köthető az első ruszin irodalomtörténet megírása is. Főbb művei az „Egyházi szláv és magyar-orosz irodalmi emlékek chrestomátiája” (1893), „Egyházi szláv nyelvtan” (1894), „Védő angyal ruthén gyermekek számára, ima- és énekeskönyv” (1900).⁵⁸ Irodalmi tevékenysége mellett tanár az Ungvári Katolikus Főgimnáziumban,⁵⁹ ahol könyveit tankönyvként használják, amely más iskolákra is jellemző volt, ahol ruszin nyelvet oktattak Máramarosszigettől Eperjesig. Ezek az irodalmi munkák főként a ruszin népnyelven alapultak eleinte, majd később a keverék és a nagyorosz nyelv kerül előtérbe bennük.⁶⁰

Politikusként is definiálható, elsősorban a Szent Bazil Társulatban végzett munkája alapján, s mint ilyen, főként ellenzéki politikát folytatott, de nem állt be a pravoszláv egyházzal szimpatizáló skizmatikusok, vagy azzal rokonszenvezők sorába, sőt erőteljesen fellép ellenük.⁶¹ 1898-ban ott találjuk a Nauka (Tudomány) c. folyóirat alapítói között.⁶² A lap főként vallásos, társadalmi és művelődési kérdéseket érintett.⁶³ Újságírói tevékenysége egyben politikai is volt. Több újságnak is ír. A Kelet c. lap hasábjain 1899-ben az egységes ruszin irodalmi nyelv megteremtésének vitájában amellet érvel, hogy azt az egyházi szlávra kellene alapozni és egy tudósbizottságnak létrehozni. A cikk aláírója egy bizonyos „E”, aki Mayer Mária szerint minden bizonnyal Szabó lehet.⁶⁴ Ekkor már jelentős, de háttérbe húzódó szerephez jut a Szent Bazil Társulatban. A Nauka és a Görög Katolikus Szemle is közöl tőle írásokat, főként „Ivanov” és „Sz. E.” álnéven. Cikkeiben általában hangsúlyozza kormányhűségét, de ruszin nemzeti érzelmeit is.⁶⁵ Szabó Eumén változatos politikai gondolkodással bírt a tekintetben, hogy a ruszinok jövője hogyan biztosítható leginkább. Ennek fényében először a ruszofil gondolatok dominálnak nála, majd egy rövid ideig tartó nagyorosz hatás, ami után az elmagyarosodás útjára lép, és a magyar

⁵⁴ Révai Nagy Lexikon 1935: 763.

⁵⁵ Település az egykori Bereg vármegye Ilosvai járásában.

⁵⁶ Cleri Craeci Ritus Catholicorum Munkácsiensis. Typis Josephi sen. 1899: 114.

⁵⁷ Magyarország Tiszti Czim- és Névtára 1908: 387.

⁵⁸ Mayer 1977: 74–75.

⁵⁹ Pesti Napló 1894. augusztus 5. 7.

⁶⁰ Skunzevics 1908: 317.

⁶¹ Mayer 1971: 110.

⁶² Litvin 2012: 413.

⁶³ László 2013: 146.

⁶⁴ Mayer 1977: 65.

⁶⁵ Uo. 75.

nyelvű görög katolikus istentiszteleti-mozgalom élére áll.⁶⁶ A magyarón irányzat is csak ideiglenes, az az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása után ismét ruszofil irányt vesz, és Szabó elnökletével 1923-ban Ungváron megalapítják a Duchnovics Társaságot, amely célul tűzte ki a nagyorosz irányba tendáló szellemi munkások megszervezését és tömörítését.⁶⁷ Szabót 1926-ban a szervezet örökös elnökévé választják. A társaság folyóiratot is alapít, helyesebben folytatja annak kiadását, hiszen a Karpatszki Svjet (Kárpáti Világ) már az Unió Könyvnyomda Rt. berkein belül is működött.⁶⁸

Szabó Eumén jól beszélte a magyar nyelvet,⁶⁹ s nem állt távol az ugocsai politikai és gazdasági elittől sem, hiszen a megyei törvényhatósági bizottság tagja,⁷⁰ és nyelvészeti munkájáért a Magyar Tudományos Akadémia díjazottja is volt,⁷¹ ezenkívül pedig az Ugocsai Takarékpénztár Egyesület igazgatósági tagja is.⁷² Az Egán Ede névvel jelzett hegyvidéki akciót pozitívnak látja, s később, a csehszlovák érában megalakuló Egán Ede Emlékbizottság tagja is lesz.⁷³

Politizálással az 1920-as években is foglalkozik, amikor országgyűlési képviselő a prágai parlamentben, és a kétszázalásra – ruszofil és ukranofil – redukálódó ruszin politikai-kulturális mozgalom ruszofil ágának vezéralakja. A két irányzat szembenállása az 1930-as évekre olyannyira elmérgesedik, hogy Szabó ellen egy ukranofil diák Ungváron sikertelen merényletet kísérel meg.⁷⁴ 1934-ben halt meg.

Összefoglalás

Egy vármegye – különösen, ha a legkisebbről van szó – sajtóéletét nehéz kiragadni a környezetéből, s talán nem is lehet teljesen. Ennek ellenére érdekes vetületei fedezhetők fel a megyei magyar nyelvű sajtó számbeli és tartalmi összetevőinek, ill. az indokolt, de nem létező ruszin nyelvű sajtó hiányának.

Az ugocsai magyar nyelvű lapok, szám szerint 12, az 1881 és 1919 közötti időszakban lettek alapítva, tartalmukat tekintve pedig leginkább vegyesek (6), majd szakmaiak (5), mindösszesen egy pedig politikai irányultságú. Szerkesztőik és cikkíróik között főleg az ugocsai értelmiséget találjuk, de van olyan szakfolyóirat is, amelyet a megyén

⁶⁶ Kemény 1939: 398–399.

⁶⁷ Uo. 399–400.

⁶⁸ Révai nagy lexikona 1935: 763.

⁶⁹ Budapesti Hírlap 1930. június 29. 12.

⁷⁰ Magyarország 1917. szeptember 4. 3.

⁷¹ Pesti Hírlap 1938. november 18. 1.

⁷² Galánthai Nagy 1910: 884.

⁷³ Magyarország 1927. január 1. 17.

⁷⁴ Budapesti Hírlap 1930. június 29. 12.

kívül alapítottak, majd később oda költöztettek a szerkesztőség nagy részével együtt. Mindezek mellett az ugoicsai sajtóélet szerves része volt a magyarországinak, így a vármegyei lapok mellett ugyanolyan súllyal képviselik magukat az országosak is.

Ruszin nyelven kiadott sajtóterméket nem találunk Ugoicsában a ruszin lakosság magas részaránya és a ruszin értelmiségi és egyházi elit jelenléte ellenére sem. Ennek egyik oka lehet a helyi cirill betűs nyomda hiánya is. Ezekből kifolyólag az ugoicsai ruszin újságírás az összruszin újságírásban kénytelen helyet találni, ami egy-egy kiemelkedő egyéniség, mint pl. szabó Eumén személyében sikerül is.

Úgy a magyar nyelvű lapok, mint – ugyan időben megkésve – a ruszin sajtó szerepe megkérdőjelezhetetlen a nemzetiségi mozgalmak kiterjesztésében a társadalom szélesebb rétegei felé. Különösen nagy a jelentősége ennek a ruszin nemzeti ébredésben, amely megszületésekor csak egy szűk papi réteg ügye volt, majd köszönhetően a sajtónak is, a nemzeti ébredés kérdése egyre több embert érdekelt, s a századfordulóra már tömegessé vált.

Hivatkozott források

Budapesti Hírlap 1896. december, 1930. június

Hazánk 1903. május

Hivatalos Közlöny 1897. június

Magyarország 1917. szeptember

Magyarság 1927. január

Pesti Hírlap 1897. június, 1938. november

Pesti Napló 1894. augusztus

Politikai Újdonságok 1882. március

Ugoicsa 1886. július, 1889. szeptember, 1899. június, 1903. július.

Cleri Craeci Ritus Catholicorum Munkácsiensis. Typis Josephi sen. 1899: Ungvarini.

Galánthai Nagy Sándor (szerk.) 1910: Mihók-féle Magyar Compass. Budapest.

Iskolai értesítők, Katolikus Gimnázium Máramarossziget. 1895.

Magyarország Tiszti Czim- és Névtára. KSH. 1908.

Szinnyei József 1897: Magyar írók élete és munkái. Budapest.

Varjú Elemér 1935: Révai nagy lexikona XXI. Budapest.

Hivatkozott szakirodalom

- Botlik József 1997: Hármaskereszt alatt. Budapest.
- Böör György 1943: A magyarországi ruszin időszaki sajtó a XIX. században. Kolozsvár.
- Dobszay Tamás 2005: Magyarország kulturális élete a dualizmus idején. In: Gergely András (szerk.): Magyarország története a 19. században. Budapest. 460–489.
- Kemény Gábor 1939: A rutén művelődés kezdetei. Napkelet XVII. évf. I. félév. Budapest. 389–401.
- Kis Krisztián Bálint 2017/5: Kárpátalja nyomdászata, könyvkereskedői és sajtótörténete. Együtt. A Magyar Írószövetség Kárpátaljai Csoportjának Lapja. Ungvár. 57–85.
- Kókay György – Buzinkay Géza – Murányi Gábor 2001: A magyar sajtó története. Budapest.
- Kolomic I. G. 1962: Szocialno-ekonomicseszkije odnoszenija obsesztvennoje dvizsenyije v Zakarpatye vo vtoroj polovine XIX. veka. t. Tomszk.
- Krajnyák Ede 1900: Szláv szemle. Budapest. 57–62.
- László Gézné 2013: A történelmi Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és Ung vármegyék sajtótörténete 1845-től 1920-ig. Doktori disszertáció. ELTE. Budapest.
- Litvin V. M. (főszerk.) 2012: Enciklopedija Isztorija Ukrajini. 9. Tom. Naukova Dumka. Kijev.
- Mágócsi Pál Róbert 2014: A nép, amelyik sehonnan sem jött. Ungvár.
- Mayer Mária 1971: A skizmatikus parasztmozgalom Kárpátalján a XX. század elején. Történelmi Szemle. XIV. évfolyam. 1–2. sz. Budapest. 106–132.
- Mayer Mária 1977: Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860–1910. Budapest.
- Molnár Ferenc 2013: A munkácsi görög katolikus egyházmegye főpapsága és a ruszin identitás viszonyrendszere 1848-1849-ben. In: Szoták Szilvia (szerk.): Határhelyzetek V. Sztereotípiák, választások, túlélési stratégiák kisebbségi léthelyzetekben. Budapest. 53–73.
- Orosz Vaszil 1997: Vengerszke lekszicseszkije jelementi na sztanicah zurnale E. Fenciká „Dodatok k „Lisztku”. In: Acta Hungarica. Ungvár. 60–61.
- Romsics Ignác 1998: Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században. Budapest.
- S. Benedek András 2003: A gens fidelissima: a ruszinok. Budapest.
- Skunzevics Kornél 1908: Ismertetések. Asbóth Oszkár (szerk.): Nyelvtudomány. II. kötet. I. füzet. Budapest. 248–321.

Téger Béla 1930: A „Nyírvidék” ötven esztendeje. In: Vertse K. Andor (szerk.): Az 50 éves Nyírvidék albuma. Nyíregyháza. 113–345.

Internetes források

<https://cultura.hu/aktualis/a-magyar-tavirati-iroda-tortenete/> (Letöltve: 2020. május 10.)

<https://karpatnews.in.ua/news/30866-pro-shcho-pysaly-nagysz-337-ll-337-si-h-237-rlap-visti-sevliusha-100-rokiv-tomu.htm> (Letöltve: 2020. május 10.)